

Πριν από αρκετά χρόνια ένας φοιτητής ρώτησε τη διακεκριμένη ανθρωπολόγο Margaret Mead ποια κατά τη γνώμη της ήταν η πρώτη ένδειξη πολιτισμού. Απάντησε ότι ήταν ένα σπασμένο μηριαίο οστό 15,000 ετών που είχε θεραπευτεί. Κανονικά ένα μηριαίο οστό, για γίνει καλά, θέλει τουλάχιστον 6 εβδομάδες. Το συγκεκριμένο κόκκαλο ωστόσο είχε φτιάξει. Στο ζωικό βασίλειο, ένα σπασμένο πόδι αποτελεί μια θανατική καταδίκη αφού δεν μπορεί το ζώο ούτε να διαφύγει τον κίνδυνο, ούτε να κυνηγήσει, ούτε καν να φτάσει σε νερό να πιει. Το συγκεκριμένο κόκκαλο ήταν μια απόδειξη ότι κάποιος άλλος άνθρωπος διέθετε το χρόνο και τον κόπο να μεταφέρει τον τραυματία σε ασφαλές μέρος, να δέσει τη πληγή και να τον φροντίσει μέχρι να γίνει καλά. «Η προσφορά βοήθειας σε έναν άλλον άνθρωπο που αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα είναι το σημείο από το οποίο αρχίζει ο πολιτισμός» είχε πει τότε η Margaret Mead.

Ένας άλλος ορισμός του πολιτισμού που πάει ακόμα πιο βαθειά μας έρχεται από μια φυλή αυτόχθονων της Αυστραλίας, μια «πρωτόγονη» φυλή όπως θα τους χαρακτήριζε ο δικός μας «πολιτισμός». Σε μια από τις περίπου 350 αυτόχθονες γλώσσες που ιστορικά μιλούσαν οι διάφορες φυλές των Aborigines της Αυστραλίας και Ωκεανίας, υπήρξε ως φαίνεται μια ιδιομορφία που κάποιοι ακόμα θεωρούσαν ως ελάττωμα της εν λόγω «φτωχής» γλώσσας των «υποανάπτυκτων» και «απολίτιστων» αυτών ανθρώπων. Η ιδιομορφία ήταν η εξής: δεν υπήρχε η ακριβώς αντίστοιχη λέξη της γνωστής σε όλους εμάς των “πολιτισμένων” ανθρώπων αντωνυμίας εγώ. Όσο περίεργο και αν φαίνεται, όντως δεν υπήρχε η λέξη εγώ. Στη θέση αυτής της λέξης υπήρχε μια άλλη δική τους λέξη που, από ότι φαίνεται κουβαλούσε το νόημα «ο,τι βρίσκεται στην αντίληψή μου». Δηλαδή ένας από αυτούς τους ανθρώπους, λέγοντας αυτή τη λέξη εννοούσε όχι μόνο τον εαυτό του όπως το αντιλαμβανόμαστε εμείς λέγοντας «εγώ», αλλά εννοούσε, εκτός από τον εαυτό του, όλους τους άλλους ανθρώπους που είχε συναντήσει στη ζωή του, όλα τα ζώα και τα φυτά που έχουν πέσει στην αντίληψή του, και ολόκληρο το φυσικό περιβάλλον όπως το έχει γνωρίσει ή φανταστεί ακόμα. Για μας είναι μάλλον αδύνατον να βρεθούμε στη θέση ενός εκ των ανθρώπων αυτών και να νιώσουμε πώς είναι να βιώνεις τον εαυτό σου και τον κόσμο ολόκληρο ως ένα και αδιαίρετο. Ένας άνθρωπος βλέποντας έτσι τον κόσμο δεν θα μπορούσε να κάνει κάτι που θα εξυπηρετούσε ένα δικό του συμφέρον (κάτι που εξ

ορισμού δεν θα μπορούσε να υπάρχει καν) και που θα αδικούσε κάποιον άλλον ακριβώς επειδή θα αδικούσε τον ίδιο τον εαυτό του όσο και τον άλλον (που εντέλει δεν είναι άλλος). Μπορούμε εμείς μόνο με τη φαντασία μας να εξετάσουμε διάφορα σενάρια σχετικά με το πώς θα ήταν να ζήσει κανείς αντιλαμβανόμενος τον κόσμο μέσα από μια τέτοια ματιά. Μάλιστα εγώ προσωπικά θα πρότεινα στον κάθε άνθρωπο, ως καθημερινή διαλογιστική άσκηση για ένα τέταρτο τουλάχιστον, να προσπαθήσει να οραματιστεί πώς είναι να ζήσει κανείς βιώνοντας τον κόσμο έτσι. Για τους «πρωτόγονους» ανθρώπους αυτής της «υποανάπτυκτης» φυλής, προφανώς ο πολιτισμός δεν είναι απλώς μια έννοια ή μια αξία μέσα στη ζωή. Με αυτή την αντίληψη των πραγμάτων ο πολιτισμός είναι η ίδια η ζωή και η ζωή η ίδια είναι ο πολιτισμός. Δεν υπάρχει καμία απόσταση ή διαφοροποίηση ανάμεσα σε αυτά που εμείς αντιλαμβανόμαστε (μάλλον λανθασμένα) ως δυο διαφορετικά πράγματα. Για μένα η θεώρηση αυτών των ανθρώπων, μια θεώρηση που προκύπτει από την έλλειψη μιας μικρής λέξης, είναι το μέτρο της αξίας αυτού που λέμε εμείς πολιτισμός. Εμείς, απ'ό,τι φαίνεται χρησιμοποιούμε τη λέξη πολιτισμός προκειμένου να περιγράψουμε διάφορα και ενίοτε εντελώς διαφορετικά πράγματα. Ο Ελληνικός, Κινέζικος, Γαλλικός πολιτισμός: Η συσσωρευμένη και διαχρονική πρακτική των Ελλήνων, Κινέζων και Γάλλων. Ο πολιτισμένος άνθρωπος: ο άνθρωπος που συμπεριφέρεται ευθυγραμμισμένος με κοινώς συμφωνημένους και αποδεκτούς κανόνες που ορίζονται ως πολιτισμένοι (πολύ συχνά ορίζονται απλώς ως συμπεριφορές που αποτρέπουν συγκρούσεις). Ο τομέας του πολιτισμού: τέχνες, γράμματα, αθλητισμός. Αυτές οι τρεις έννοιες και διαστάσεις του πολιτισμού καθώς και άλλες που σίγουρα μπορούν να αναφερθούν, ενώ σε κάποια σημεία διασταυρώνονται και συμπορεύονται, δεν μπορούμε να πούμε ότι ταυτίζονται και έτσι ο δικός μας ορισμός του πολιτισμού, για λόγους πρακτικούς τουλάχιστον, είναι μάλλον κάπως προβληματικός. Όταν, για παράδειγμα, ο εκάστοτε πολιτικός, είτε εδώ στην Ελλάδα είτε σε άλλες χώρες, όπως συνηθίζουν εξάλλου, διατυμπανίζει ότι το ισχυρό χαρτί μας στην Ευρώπη ή στον κόσμο γενικότερα είναι ο «πολιτισμός», σε τι ακριβώς αναφέρεται; Στη συσσωρευμένη και διαχρονική παράδοση (εάν υποθέσουμε ότι την ξέρει), στον τρόπο που, κατά παράδοση, συμπεριφερόμαστε μεταξύ μας, η στον χώρο της τέχνης, των γραμμάτων και του αθλητισμού (που συνήθως ειδικά τα πρώτα δυο σε ελάχιστες περιπτώσεις γνωρίζει

στοιχειωδώς); Φοβάμαι ότι η λέξη καθώς και η έννοια του πολιτισμού, στον δικό μας κόσμο, από την αλόγιστη και υπερβολική χρήση, έχει φθαρεί σε τέτοιο βαθμό που είναι μάλλον αμφίβολο αν έχει πραγματικό αντίκρισμα πια. Η αεροπορική εταιρεία Aegean χρησιμοποίησε τη μεμονωμένη λέξη «Πολιτισμός» ως σλόγκαν της για αρκετά χρόνια, τι εννοούσε με αυτό; Ο Charles de Gaulle το 1959 δημιούργησε το πρώτο σύγχρονο υπουργείο πολιτισμού που είχε ως στόχους, από τη μια, τη διευκόλυνση της πρόσβασης του συνόλου του λαού στην τέχνη και από την άλλη, την ανύψωση του «μεγαλείου» της μετά-πολεμικής Γαλλίας. 26 χρόνια νωρίτερα όμως ο Joseph Goebbels στις 22 Σεπτεμβρίου το 1933 εγκαινίασε το Reichskulturkammer (RKK) η Κρατικό Επιμελητήριο Πολιτισμού και ξέρουμε όλοι πολύ καλά πού στόχευε αυτή η προσπάθεια. Σε παρόμοιο πνεύμα κινείται μια δήλωση του Ισραηλινού υπουργού εξωτερικών Nissim Ben Shitrit το 2005 «Εμείς βλέπουμε τον πολιτισμό ως ένα εργαλείο προπαγάνδας (hasbara στα Εβραϊκά) της πρώτης τάξης, και δεν κάνουμε διάκριση ανάμεσα στον πολιτισμό και στην προπαγάνδα». Όπως βλέπουμε από αυτή τη δήλωση, και από άλλες σε παρόμοιο πνεύμα, κυρίως αλλά όχι μόνο από ακροδεξιές πηγές, ο πολιτισμός χειραγωγείται και εργαλοποιείται και ακόμα και σε όπλο μετατρέπεται από κάποιους προκειμένου να καμουφλάρουν και να κάνουν να φαίνονται κάπως πιο ευπαρουσίαστοι οι πραγματικοί και συχνά φριχτοί και βάναυσοί στόχοι τους. Πόσο μακριά βρίσκονται όλα αυτά από τον πολιτισμό ενός προϊστορικού ανθρώπου που περιγράφει η Margaret Mead, που διέτρεχε κίνδυνο προκειμένου να βοηθήσει ένα πληγωμένο συνάνθρωπο, ή ακόμα περισσότερο από τον πολιτισμό των συγκεκριμένων ιθαγενών της Αυστραλίας με τη παράλειψη μιας μικρής λέξης; Τώρα πια τόσα πράγματα που είναι εντέλει άσχετα συνδέονται με κάτι που ονομάζουμε «πολιτισμός» δείχνοντας έτσι ότι μάλλον έχουμε χάσει την πραγματική του έννοια.

Σε ένα πρόσφατο διάλογο που είχα σχετικά με την έννοια της δημοκρατίας είχα διατυπώσει την άποψη ότι η δημοκρατία ενδεχομένως δεν είναι ένας προορισμός στον οποίο κάποια στιγμή φτάνουμε, και ότι για μας, στο στάδιο εξέλιξης που βρισκόμαστε ως ανθρώπινο είδος, είναι μάλλον μια διαδρομή στην οποία πορευόμαστε (εφόσον βέβαια την έχουμε επιλέξει) και στην οποία διαδρομή προχωρούμε όπως και όσο μπορούμε ανά πάσα στιγμή. Η ολοκληρωμένη υλοποίηση της δημοκρατίας, ως προορισμός και ως

τελικός στόχος, δεν μπορεί να επιτευχθεί εάν δεν φτάσουμε όλοι στο στάδιο στο οποίο αναγνωρίζουμε τουλάχιστον την ίδια αξία στον εκάστοτε Άλλον που αποδίδουμε στον ίδιο τον εαυτό μας. Δυστυχώς όμως από αυτό τον στόχο απέχουμε πολύ ακόμα, αλλά τουλάχιστον κάποιο ποσοστό της ανθρωπότητας έχει επιλέξει και βρίσκεται σε αυτή την πορεία και έχει κάνει έστω κάποια βήματα. Υπό αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι η δημοκρατία και ο πολιτισμός αν όχι ταυτόσημες έννοιες, έχουν, αν μη τι άλλο, την ίδια αφετηρία και μοιράζονται σχεδόν όλη τη διαδρομή.

Πολύ συχνά κάθομαι και αναρωτιέμαι γιατί βρίσκομαι εδώ σε αυτή τη ζωή. Καθόλου πρωτότυπο το ερώτημα βέβαια και σίγουρα δεν είμαι ο μόνος που το διατυπώνω. Ωστόσο μου φαίνεται ιδιαίτερα σημαντικό να έχει ο καθένας μας μια απάντηση σε αυτό. Για ποιο λόγο είμαστε εδώ; Τι μας ενδιαφέρει από αυτή τη ζωή; Να βγάλουμε λεφτά, να αφήσουμε απογόνους ώστε να πάνε τα γονιδιά μας παρά κάτω, να αφήσουμε ένα όνομα, να αποκτήσουμε φήμη και δύναμη; Εμένα μου φαίνονται όλοι αυτοί οι στόχοι εντελώς κενοί, περιορισμένοι και φτωχοί, και σίγουρα δεν αξίζει να ζήσει κανείς μια ζωή ολόκληρη για χάρη κανενός τους. Εμένα μου φαίνεται ότι αυτό που έχει κεντρική θέση στις ζωές όλων μας είναι οι ενδεχομένως άπειρες εκφάνσεις και μορφές της εμπειρίας. Εάν το καλοσκεφτούμε, οι εμπειρίες μας είναι ίσως το μόνο πράγμα που όντως έχουμε και που βέβαια, καθώς προχωρούμε στη διαδρομή της ζωής μας, είναι αυτές που, όλο και περισσότερο, διαμορφώνουν το ποιοι είμαστε. Ο πολιτισμός μας είναι ο συλλογικός άξονας πάνω στον οποίο ταξινομούμε, αξιολογούμε και αξιοποιούμε τις εμπειρίες μας και έτσι είναι σίγουρα το σημαντικότερο εργαλείο εξέλιξης που εμείς οι άνθρωποι διαθέτουμε. Εάν ο στόχος μας στη ζωή είναι η εμπάθυνση στη διάσταση της εμπειρίας και όχι η απόκτηση υλικών αγαθών ή ισχύος, τότε διευρύνονται οι ορίζοντές μας σημαντικά, γινόμαστε πιο σοφοί, πιο δοτικοί και γενναιόδωροι ως άνθρωποι και, αντί να τοποθετούμε τον εαυτό μας απέναντι στον άλλον, γινόμαστε ο άλλος και έτσι φυσικά ο κόσμος της εμπειρίας μας γίνεται πολύ πιο πλούσιος και μεγάλος. Δυστυχώς όμως σχετικά λίγοι από μας, και μάλιστα κυρίως σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, έχουμε τη δυνατότητα να συλλογιζόμαστε τέτοια πράγματα. Η πολύ μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων, σε όλο τον πλανήτη, κρατιούνται κάτω από το όριο της φτώχειας και δεν έχουν την πολυτέλεια να ασχοληθούν με τίποτε άλλο από το αν θα

έχουν να φάνε ή, όλο και περισσότερο τώρα πια, εάν θα έχουν έστω λίγο νερό να πιουν. Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων στον πλανήτη μας βρίσκεται σε μια τέτοια μοίρα αποδεικνύει περίτρανα ότι απέχουμε ακόμα πολύ από το να είμαστε όντως πολιτισμένοι. Το ότι κάποιος από εμάς έχουμε ωραία σπίτια, στέλνουμε τα παιδιά μας σε καλά σχολεία, ότι έχουμε διαβάσει 5 βιβλία και παραβρεθεί σε δέκα συναυλίες δεν σημαίνει ότι είμαστε πολιτισμένοι. Σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατόν για έναν πράγματι πολιτισμένο άνθρωπο να αποδεχθεί ως φυσιολογικές και μάλιστα θεμιτές τις τεράστιες ανισότητες και αδικίες που είναι το κύριο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου πολιτισμού διαχρονικά. Η επίφαση του πολιτισμού ενός μικρού τμήματος του πλανήτη μας απλώς καλύπτει κάπως τη συλλογική μας ενοχή για την τραγική αλήθεια του υπόλοιπου κόσμου για την οποία είμαστε εν πολλοίς εμείς οι ίδιοι, άμεσα ή έμμεσα, υπεύθυνοι. Όταν όμως η διεύρυνση της διάστασης των εμπειριών μας ξυπνάει και καλλιεργεί όλο και περισσότερη ενσυναίσθηση και μέσω αυτής γινόμαστε ο άλλος, δεν είναι δυνατόν να δεχθούμε ότι ο άλλος θα είναι ή πάνω ή κάτω από μας.

Βέβαια εστιάζοντας στη διάσταση της εμπειρίας ως το πραγματικό «κέρδος» στη ζωή δεν εννοείται ότι θα γινόμαστε κυνηγοί ή συλλέκτες της όποιας εμπειρίας. Δεν είναι «ας δοκιμάσουμε ό,τι να' ναι για να δούμε πώς είναι». Οι εμπειρίες που έρχονται σε μας έρχονται ως φυσική συνέπεια του σταδίου εξέλιξης της σχέσης μας με τον εσωτερικό μας πυρήνα. Αυτός ο πυρήνας είναι ακριβώς αυτό που περιγράφει με τον δικό του ιδιαίτερα γλαφυρό τρόπο ο αυτόχθων Αυστραλός στον οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω. Είναι αυτό που είμαστε πραγματικά, ενώ αυτό που νομίζουμε ότι είμαστε, και που το ονομάζουμε εγώ είναι μονάχα ένα πολύ μικρό κομμάτι αυτού. Ο πυρήνας είναι η ίδια η αντίληψη στην πιο καθαρή της μορφή. Είναι αυτό που πραγματοποιεί τη διαδικασία της αντίληψης και μέσω αυτής της μετατρέπει το κάθε τι που αντιλαμβανόμαστε σε αυτό που είμαστε, δηλαδή σε αυτό που, όσο παράξενο και αν φαίνεται, φανερώνεται εντέλει με την απουσία της λέξης εγώ. Η τόσο γνωστή ρήση στο προαύλιο του ναού του Απόλλωνα στους Δελφούς που λέει «γνώθι σαυτόν» σε ακριβώς αυτό αναφέρεται: στην ένωση της καθαρής αντίληψης με τα όσα αντιλαμβάνεται, μια ένωση που φανερώνει το πρόσωπο. Το πρόσωπο αυτό είναι για τον καθένα μας, και για όλους μας, η αφετηρία του πραγματικού πολιτισμού.

Θα πει κανείς σε αυτό το σημείο, τι σχέση μπορεί να έχει η έννοια αυτή του πολιτισμού με το χώρο της τέχνης, της εκπαίδευσης, με τις συσσωρευμένες συνήθειες των διαφόρων λαών, και με όλα τα άλλα που εμείς στις σημερινές μας κοινωνίες περιγράφουμε με τη λέξη πολιτισμός;

Υπάρχουν άνθρωποι, δυστυχώς αρκετοί εντέλει, που θεωρούν ότι ο δικός μας «πολιτισμός» απειλείται, και πρέπει να προστατεύεται με φράχτες και τοίχους, από τους εκάστοτε πρόσφυγες, μετανάστες και ξένους. Αυτοί προφανώς έρχονται σε διαμετρική αντίθεση με τον άνθρωπο που ζούσε πριν από 15,000 χρόνια του οποίου την πράξη περιέγραψε η Margaret Mead ως αφετηρία του πολιτισμού. Απλώς δεν είναι δυνατόν να αποκλείσουμε τον άλλον άνθρωπο που βρίσκεται σε ανάγκη ως απειλή του δικού μας πολιτισμού όταν, στην πραγματικότητα, η δική μας προσφορά βοήθειας σε αυτόν θα ήταν η αδιαμφισβήτητη επιβεβαίωση του δικού μας πολιτισμού. Κάτι που ένας άλλος άνθρωπος αντιλήφθηκε πριν από 15,000 χρόνια.

Στο χώρο της τέχνης και της εκπαίδευσης ποιος είναι και πού βρίσκεται ο πολιτισμός; Υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στην *προσωπική* τέχνη (έτσι όπως ορίσαμε το πρόσωπο πιο πάνω) και της *ατομικής* τέχνης (που συνήθως στοχεύει στο να εστιάζει την προσοχή μας στο μεμονωμένο άτομο και σε αυτό που ο ίδιος θεωρεί ως ο κόσμος *του*;) . Ο πολιτισμός, έτσι όπως ορίστηκε πιο πάνω, μπορεί να είναι αντικείμενο εμπορίου; Είναι ένα προϊόν; Η εκπαίδευση, ως η «αναπνοή» του πολιτισμού, ως αυτό που τον καθιστά ζωντανό, μπορεί να είναι αντικείμενο εμπορικής συναλλαγής; αγοράζεται; πωλείται; Υπάρχει προκειμένου να παράγει οικονομικό κέρδος; Υπάρχει με στόχο να καταρτίσει ανθρώπους προκειμένου να μπορέσουν να αναλάβουν θέσεις μέσα σε επιχειρήσεις με στόχο το οικονομικό κέρδος;

Κατά τη δική μου γνώμη, όλα αυτά βρίσκονται πολύ μακριά από αυτό που θα το χαρακτήριζα ως ο αληθινός ανθρώπινος πολιτισμός που, για μένα, δεν είναι άλλος από αυτό που περιέγραψε με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο ο «πρωτόγονος» Αυστραλός ιθαγενής. Ο πολιτισμός που δείχνουν ο Χείλωνας Δαμαγήτου, ο Σωκράτης, ο Ηράκλειτος, ο Πλάτωνας και πάρα πολλοί ακόμη, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, άνθρωποι διαφόρων λαών, ο καθένας με τον δικό τρόπο του και στη δική του γλώσσα, αυτό που πράγματι εκφράζεται με τη ρήση γνωστή σε μας

ως «γνωθι σαυτόν». Ο αληθινός πολιτισμός κατά την άποψή μου απορρέει από ακριβώς αυτή τη διαχρονική αλήθεια.